

Lozan Konferansı Sırasında
Türk Basınında İstanbul'un Ekonomisinin
ve Millî Kimliğinin Güçlendirilmesine Dair
Tartışmalar (Aralık 1922 – Şubat 1923)

Ramazan Erhan Güllü

İstanbul Üniversitesi

Giriş

1922'de Yunan ordusunun Anadolu'dan tamamen çıkarılmasıyla Milli Mücadele başarıyla tamamlanmış, 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Mütarekesi ile de savaş sonlandırılmıştı. Ancak İstanbul ve Boğazlar bölgelerinde bulunan işgal kuvvetleri, barış antlaşması imzalanana kadar yerlerinde kalacaklardı. Bu arada Lozan'da yapılacak barış görüşmelerine İtilaf Devletleri'nin Ankara Hükümeti ile birlikte İstanbul Hükümeti'ni de davet etmeleri üzerine ortaya çıkan ikilik karşısında Büyük Millet Meclisi Hükümeti 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı kaldırmış ve İstanbul Hükümeti'nin böyle bir antlaşma için yetkili olmadığını ilan etmişti. Sadrazam Tevfik Paşa'nın, duruma müdahale etmeleri için başvurduğu İngilizler ve diğer batılı güçlerden beklediği desteği bulamaması üzerine de 4 Kasım günü İstanbul Hükümeti istifa etmişti. Bu tarihten sonra Büyük Millet Meclisi Hükümeti, İstanbul'un işleri ile ilgili sorumlular atayacak ve antlaşma sonrası müttefik birlikleri İstanbul'u terk

edene kadar İstanbul'daki resmi dairelerin işleyişi ve bürokratik işlemler bu şekilde yürütülecekti.¹

Kasım ayı içerisinde Lozan'da barış görüşmeleri de başlamıştı. Türk kamuoyu, Türkiye'nin tam olarak hangi şartlarda ve ne şekilde bir barış antlaşması imzalayacağını bilmemekle birlikte, barış masasına Milli Mücadele zaferiyle giden Türk heyetinin ülkenin bağımsızlığını dünyaya onaylayacağına ve İstanbul'daki işgal birliklerinin antlaşma sonrası ülkeyi terk edeceğine emindi. Dolayısıyla kamuoyunun konferans başlamadan önceki beklentileri, ağırlıklı olarak antlaşma imzalandıktan sonra İstanbul'un mütareke döneminden kalan hasarlarının bir an önce giderilmesine dâirdi. Fakat konferansın başlaması sonrası Türk heyetince kabul edilen bazı hususlar kamuoyunu farklı endişelerle karşılayacak ve şehrin Lozan'da imzalanacak antlaşma ile dahi korunamayabileceği şeklinde korkulara neden olacaktı. Bu korkuya neden olan ilk konu, müttetiklerin boğazların hukuki statüsüne dâir talepleri ve bir süre sonra üzerinde anlaşılan "Boğazlar Sözleşmesi" olacaktı. Sözleşme ile ilgili tartışmaların yaşandığı sırada kamuoyunun gündeminde diğer bir önemli konu olarak, saltanatın kaldırılması sonrası bir sorun olarak ortaya çıkan İstanbul Hükümeti'ne bağlı memurların yeniden istihdamları ve maaşlarının ödenmesi mevzuu bulunmaktaydı. Bu iki önemli husus, İstanbul'da Türklerin durumu ile ilgili olumsuz bir gelişme olarak değerlendirildiği gibi II. Meşrutiyet döneminde milli iktisat kurma çabalarına karşın işgal döneminde yeniden gayrimüslimlerin ön plana çıkarılması nedeniyle İstanbul'daki Türklerin bundan sonraki ekonomik ve siyasi gelişmeler için yetersiz kalacakları korkusunu körüklemişti. Yaşanan bu süreç dolayısıyla şehir zaten önemli oranda nüfus kaybı ve ekonomik gerileme yaşamıştı.² Türklerin durumu ile ilgili korku kamuoyunda "İstanbul Türklüğünün takviyesi" tartışmalarına neden olacaktı. Ayrıca

.....

- 1 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014), s. 948-960; Bülent Bakar, "Esaretten Kurtuluş: İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u Tahliyesi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 23 (Muğla: Güz 2009), s. 17-20.
- 2 Murat Koraltürk, "Mütareke Sonrası Dönemde Nüfusun Azalması ve Kent Ekonomisine Yansımaları: Cumhuriyetin İlk Yıllarında İstanbul", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 59 (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ekim-1998), s. 38-42.

konferansta – Ocak 1923'te – Türk heyetinin, İstanbul Rumları ile Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin İstanbul'dan gönderilmesine dair taleplerinden vazgeçmeleri bu tartışmaları daha da artıracaktı.³

Bu temel konular çerçevesinde, Lozan'da barış konferansı başladığı dönemde, Türk kamuoyunun İstanbul hakkındaki endişelerinin kaynağında şu üç temel hususun bulunduğu anlaşılmaktadır:

- Lozan'da boğazlarla ilgili imzalanan sözleşme ve bu sözleşmenin İstanbul'daki Türk egemenliğini engelleyeceği korkusu,
- İstanbul Rumlarının da mübadeleye dâhil edilmesi talebine rağmen daha sonra bu talepten vazgeçilerek Rumların kalmasının kabul edilmesi,
- İstanbul Hükümeti'ne bağlı olarak çalışan İstanbul'daki devlet memurlarının görevlerinden alınmaları, bu memurların bir kısmının bir daha hiçbir göreve getirilmeyecek olması, görev verilecek olanların da İstanbul'da değil Anadolu'nun farklı bölgelerinde görevlendirilecek olmaları.

Lozan Konferansı'nın ilk dönemi olarak adlandırılan süreçte (konferansta Şubat 1923'te yaşanan kesintiye kadar) kamuoyunda ağırlıklı olarak İstanbul'un güçlendirilmesi ve güvenliğinin sağlanması talepleri bu konular çerçevesinde gündeme gelmişti.

Boğazlar Sorunu Çerçevesinde İstanbul'un Güvenliğine Dâir Endişeler

Lozan'da ilk gündeme gelen konulardan olan boğazların durumu ve hukukî statüsü ile ilgili tartışmalar Türk kamuoyunun İstanbul hakkındaki endişelerinin de temel nedenlerindendi. Bu konu etrafında sürdürülen tartışmalarda gündeme getirilen “İstanbul'un tarafsızlığı” ve “müttefikler tarafından şehrin himâye edilmesi” şeklindeki talep ve görüşler kamuoyunun endişeyle ve yakından takip

.....

3 Ramazan Erhan Güllü, *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum / Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), s. 197-231.

ettiği hususlardı.⁴ Müttefiklerin boğazlarla ilgili talep ve görüşleri, mütareke dönemiyle oluşan şehirdeki beynelmilel yapının devam edeceğinin göstergeleri olarak değerlendiriliyordu. Buna bağlı olarak da İstanbul'un mülkî idaresinden kültürel durumuna kadar her konuya hükümetin özenle yaklaşması bekleniyordu. Kamuoyuna göre öncelikle yapılması gereken şey, Avrupalıların İstanbul'u terk etmemek için politikalar uygulamayı sürdürdüklerinin,⁵ buna bağlı olarak da şehrin hassas durumunun farkında olmak ve yerel idareye tamamen hâkim olmaya çalışmak olmalıydı.⁶

Hükümet de İstanbul'un idaresine dâir çalışmalarını hızlandırmıştı. Saltanat'ın kaldırılması sonrası İstanbul'un idari teşkilatının belirlenmesi ve T.B.M.M. Hükümeti'nin şehir idaresini yürütmeye başlaması için çalışmalar sürdürülmekteydi. İstanbul'daki resmî kurumların ve o kurumlara bağlı memurların T.B.M.M. Hükümeti idaresine geçişleri bir anda tamamlanabilecek bir konu değildi. Özellikle memurlar arasında Millî Mücadele aleyhtarı olanların memuriyetlerini sürdürmeleri mümkün değildi. Bu yüzden, konuyla ilgili çalışmalarını başlatmak ve İstanbul'da bulunan ve ilga edilmiş olan daire ve nezaretlerin teşkilat ve kadrolarını tanzim etmek üzere bu daire ve nezaretlerin bazı temsilcileriyle vilayet erkânından müteşekkil bir komisyon oluşturulmuştu. Dâhiliye Vekâleti Müsteşarı Münir Bey başkanlığında toplanan komisyon, encümenler tarafından kendilerine sunulan raporları inceleyerek daire ve nezaretlerin son durumunun ne olacağını tespit edecekti. Genel olarak komisyondaki mülga daire ve nezaret temsilcileri, kurumlarının ilga edilmeden önceki

.....

- 4 “İstanbul İçün Te'mînât – Marmara Sâhillerini Tahkîm”, *Akşam*, nr. 1513, 9 Aralık 1922, s. 1; “İstanbul İçün Beynelmilel Bir Taahhüd”, *İkdam*, nr. 9242, 9 Aralık 1922, s. 1; “Konferansta Hukûk-şinâslar İstanbul'un Ma'sûniyyetini Te'mîne Çalışıyorlar”, *Tevhid-i Efkâr*, nr. 540-3568, 9 Aralık 1922, s. 1; “İstanbul'un Emniyeti İçün Tedbirler”, *Vakit*, nr. 1793, 9 Aralık 1922, s. 1.
- 5 Ebuzziyâ Zâde, “İstanbul'un Vaz'iyeti”, *Tevhid-i Efkâr*, nr. 547-3575, 16 Aralık 1922, s. 1.
- 6 “... İstanbul'da vücûda getirilecek yeni idâre teşkilâtında muvaffak olabilmek için İstanbul'un vaz'iyet-i husûsiyyesi neden ibâret olduğunu iyice tahlîl etmek ve ondan sonra yeni teşkilât-ı idâre sisteminin esâslarını vaz' eylemek lâzımdır ...”, Mehmed Asım, “İstanbul'un Husûsiyyeti Nedir”, *Vakit*, nr. 1797, 13 Aralık 1922, s. 1.

müsteşarlarından oluşmaktaydı.⁷ Komisyon kısa sürede İstanbul'un idarî teşkilâtı hususunda çalışmalara başlayarak bazı kararlar almış, vilâyet idaresi ile ilgili düzenlemelere başlamıştı.⁸

Bu çalışmalar sürerken Lozan'da gündemdeki en önemli konu olarak Boğazlar sorunu tartışılmaya devam ediliyordu. Sadece Türkiye'yi ilgilendiren bir konu olarak görülmeyen boğazlar sorunu, konferansta gündeme gelmesiyle birlikte orada da oldukça gergin tartışmalara neden olmuş, özellikle Türk – İngiliz ve Rus heyetleri ortayol bulmakta zorlanılan münakaşalara girmişlerdi. Aslında tartışmalar esas olarak İngiltere ve Rusya'nın boğazlar üzerindeki çıkarlarını koruma kavgasıydı. İngiltere, boğazlardan her türlü geçiş serbestliğini savunurken, Rusya boğazların tamamen kapatılması taraftarıydı. Türkiye ise konuyla ilgili olarak gelecek teklifler arasından, kendi millî çıkarlarının korunacağı bir uzlaşma sağlamaya çalışıyordu.⁹ İlgili ülkelerin komisyonlarında yapılan çalışmalarla boğazların statüsünün nasıl olacağı tartışılmaya devam ederken, Aralık ayı sonlarına doğru, ağırlıklı olarak İngiliz taleplerini içeren öneri taslağını Türk heyeti de kabul etmek durumunda kalacak ve “Boğazlar Sözleşmesi”nin nasıl olacağı belirginleşecekti. Sözleşme ile aslında müttefik devletler, boğazlar konusunda İngiltere'nin öncülüğünde istediklerini elde etmiş oluyorlardı.¹⁰

Basına göre, boğazlarla ilgili imzalanacak olan bu sözleşmeyi “(Türk heyeti) nâ-çâr imzâ etmişti.” Fakat bu çaresizlik İstanbul'un durumunu tamamiyle değiştirecekti. *İkdam* gazetesi bir başyazısında

.....

7 “Vilâyetin Yeni Şekl-i İdâresi”, *Tanin*, nr. 61, 13 Aralık 1922, s. 2; “İstanbul Vilâyeti Teşkilâtı”, *Vakit*, nr. 1797, 13 Aralık 1922, s. 2.

8 “İstanbul'un Teşkilât-ı Mülkiyesi”, *İkdam*, nr. 9247, 14 Aralık 1922, s. 1; “İstanbul Vilâyeti'nin Yeni Teşkilât Projesi”, *Tanin*, nr. 62, 14 Aralık 1922, s. 2; “İstanbul Teşkilâtı Hakkındaki Tedkikat Bitdi”, *Tevhid-i Efkâr*, nr. 545-3573, 14 Aralık 1922, s. 1; “İstanbul'da Yapılacak Yeni Teşkilât”, *Vakit*, nr. 1798, 14 Aralık 1922, s. 1.

9 Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan – Taktik – Stratejik – Diplomatik Mücadele 1922-1923* (Çeviri: Mehmet Moralı) (İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2011), s. 117-122.

10 Sevtap Demirci, *a.g.e.*, s. 127-128.

“orası artık İstanbul değildir” diyor ve bir an önce başkentini değiştirilmesini teklif ediyordu:

“Biz orasını müdâfaa kabiliyetini hâiz bir pâyitaht addedemeyeceğiz. Apaçık ve müdafaadan mahrûm bir denizin kenarındaki şehir, ne kadar te'mînât gösterilmiş olsa yine kendi kendisinden emîn olamaz. İstanbul ba'de-mâ memleketin her tarafına mukarrerâtını îsâl edebilecek, meclislere harb ve sülhde merkez olacak, müdâfaa fabrikalarını ve müessesâtını ihtivâ edecek bir şehir addolunamaz.”

Aynı gazete bundan böyle İstanbul için yapılması gerekenler hakkında da önerilerde bulunuyordu. Buna göre, “İstanbul'u sükût-dan muhâfaza için” uğraşılması gereken iki temel husus bulunmaktaydı:

“Evvelâ, İstanbul'un asrî bir iktisâd merkezi olması

Sâniyen, Türklük ve Müslümanlık âlemi için bir hars merkezi olması.”

Bunları sağlayabilmek için İstanbul her anlamda “ayrı bir mefkûreye sahip” bir zihniyetle idare edilmeliydi. Meselenin önemi idrak edilir ve buna göre davranılırsa her iki anlamda da İstanbul'un istenen seviyeye ulaşabilmesi için şehirde gerekli birikimin bulunduğu inandıklarını ifade eden *İkdam*'a göre, “hem maddî hem ma'nevî bir cidâl-i âzîmeye” girişmekten başka çare yoktu.¹¹

İkdam'ın özellikle İstanbul'un bir “hars” merkezi olması gerektiğine dair görüşlerine benzer ifadeleri daha önce aynı gazetede Yakub Kadri de köşesine taşımıştı. “Bir hey'et-i içtimâiyede her tekâmül bir umûmî terakkînin netîcesidir” diyen Yakub Kadri'ye göre de İstanbulla birlikte tüm ülkeyi millî anlamda güçlü hale getirmek için sadece ekonomik ve siyasi alanlarda yapılacak iyileştirmelerle yetinilmemeli, edebiyat ve sanat başta olmak üzere kültürel alanlarda da bir an evvel milleti ilerletecek atılımlara girişilmeliydi.¹²

•••••

11 Ahmed Cevdet, “İstanbul”, *İkdam*, nr. 9259, 26 Aralık 1922, s. 1.

12 Yakub Kadri, “Edebîyatın Mustafa Kemalî?”, *İkdam*, nr. 9247, 14 Aralık 1922, s. 2.

Vakit'ten Ahmed Emin Bey'e göre ise iktisâdi ve kültürel atılımlardan önce Türkiye askerî olarak kendini güçlendirmek zorundaydı. Özellikle deniz kuvvetlerinde daha kuvvetli hâle gelerek, boğazların durumundan kaynaklanan tehlikelere bir önlem alınabilir, olası tehditlere karşı güçlü savaş gemilerine sahip olmak İstanbul'da Türkiye için daha güçlü bir konum sağlayabilirdi. Zira "boğazlardaki vaziyet, bizim etrafımızda yeni bir entrika çenberi peydâ edecekti."¹³

Yine *İkdam*'ın birkaç gün sonraki başka bir başyazısında, daha önce bahsedilen "İstanbul'un asrî bir iktisâd merkezi olması" gerekliliği tekrar vurgulanmıştı. Öncelikle İstanbul'un artık başkent olamayacağı tekrarlanıyor ve başkent "Ankara veya Eskişehir" olacağına düşünülüyor ifade ediliyordu. Ardından, başkent olmak "Ankara'ya yakışır" deniliyor fakat şehrin geliştirilmesi gerekliliği, mevcut şehirleşme sorunları ve diğer hususlarla ilgili görüşler sıralanıyordu. Önceki yazıda vurgulandığı gibi bu yazıda da amaç aslında başkent bu şekilde Anadolu içlerine alınmasının bir zorunluluk olduğunu vurgulamakla birlikte İstanbul'un korunması için de elden ne gelirse yapılması gerekliliğini tekrar dile getirmektir. Zira gazeteye göre, İstanbul "yabancı sefirler nezdinde yine payitaht olarak kalacaktı." Trakya'nın da merkezi sayıldığı için İstanbul'un bu şekilde görülmesi lehimize sayılmalıydı ve halife de İstanbul'da kalacağı gibi meclisin de İstanbul'da bulunması daha doğru olabilirdi. Bütün bunların sağlanması için de İstanbul'a lâzım olan ilk şey iktisâdi güçtü.¹⁴

Lozan'da konferansı takip eden, *İkdam* gazetesinin sahibi Ahmed Cevdet (Oran) Bey sonraki günlerde yayımladığı diğer birkaç yazısıyla da İstanbul'la ilgili tartışmalara dâir görüşlerini açıklamayı sürdürecekti. Önceki yazılarında da ifade ettiği gibi Ahmed Cevdet Bey'e göre İstanbul'u iktisâden yükseltmek için ihmâle fırsat bırakılmadan çalışılmak zorundaydı. "Trakya'nın merkezi olmak lazım gelen İstanbul, cihânın iktisâden matbah nazarı olan bir yerdî", bu yüzden Türkiye hükümeti İstanbul sermayesine gerekli emniyet ve güveni vererek, İstanbul'daki esnaf ve tüccarla birlikte sanayi oluşturabilecek mal sahiplerini her anlamda desteklemeliydi. Hatta

13 Ahmed Emin, "Boğazlar İtilâfî ve Neticeleri", *Vakit*, nr. 1808, 24 Aralık 1922, s. 1.

14 Ahmed Cevdet, "İç İl Pây-Tâhtı", *İkdam*, nr. 9264, 31 Aralık 1922, s. 1.

“İstanbul için iktiza eden kanunlara âkılâne bir adem-i merkezîyet farzı.” Ahmed Cevdet Bey bu “adem-i merkezîyet”in, İtalyan lider Mussolini’nin bir sözüne atıf yaparak, İstanbul’da esnaf, tüccar ve sanayi erbabına iktisâdi cemiyetler kurdurmak ve ekonomik faaliyetleri büyük oranda onlara bırakmak şeklinde olması gerektiğini ifade ediyordu.¹⁵

Bu hususta İstanbul sermayesinin de çalışmaları bulunmaktaydı. Konferanstaki görüşmeler çerçevesinde devam eden bu tartışmalar sırasında, Aralık ayı içinde, İstanbul’da bulunan Müslüman-Türk ticaret erbâbı tarafından “Millî Türk Ticaret Birliği” kurulmuştu. Müslüman-Türk ticaret kesimine çeşitli konularda yardımcı olmak ve iç-dış ticarete tüccara destekte bulunmak gibi amaçlarla kurulan birlik kısa süre içinde bir de dış ticaret kongresi toplamayı tasarlamıştı. Ancak Şubat ayında Ankara tarafından toplanacak olan İzmir İktisat Kongresi nedeniyle birliğin tasarladığı kongre önce ertelenmiş, daha sonra da iptal edilmişti. Birlik temsilcileri de İzmir’deki kongreye katılmışlardı. Kongreye birlik adına katılan Ahmet Hamdi (Başar) hatıralarında, “Ankara’nın havası, İstanbul’un herhangi bir konuda önderlik etmesine karşıydı” diyerek, hükümet çevrelerinin kendilerine bakışının pek sıcak olmadığını ifade eder. Hatta İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt), “Millî hükümete ve davaya ihanet edenlerin İstanbul’da yuvalandıklarını” söyleyerek, İstanbul’a karşı olumsuz tavrını açıkça belirtmiştir. Kongre kararlarına herkes gibi İstanbul delegeleri de katılmak ve bağlı kalmakla birlikte, bundan böyle İstanbul’un çok ön planda olmayacağı ve İstanbul için basın tarafından özellikle ekonomik anlamda bazı atılımlar için talep edilen kimi özel uygulamaların hayata geçirilmeyeceği böylece anlaşılmıştı.¹⁶

.....

15 Ahmed Cevdet, “Yine İstanbul”, *İkdam*, nr. 9265, 1 Ocak 1923, s. 1.

16 Murat Koraltürk, *Türkiye’de Sermaye Birikimi Sorununa Tarihsel Perspektiften Bir Bakış ve Ahmet Hamdi Başar’dan Seçmeler* (Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, 1997), s. 11-25; Murat Koraltürk, “1920’lerde Ankara’nın Sermaye Birikimini Yönlendirme Girişimleri ve Buna İstanbul’un Tepkisi”, *İstanbul Dergisi*, Sayı: 36 (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001), s. 97-101.

İstanbul Rumlarının Mübâdele Dışı Kalmalarına ve Patrikhanenin İstanbul'dan Çıkarılmamasına Tepkiler

Boğazlar sorununun ardından Lozan'da gündeme gelen ve İstanbul'u da doğrudan ilgilendiren en önemli konu, Türk heyetinin mübadeleye İstanbul Rumlarının da dâhil edilmesi isteği, bu istek kabul edilmeyince de İstanbul Rum Patrikhanesi'nin şehirden çıkarılması talebi olmuştu. Yunan ordusunun Anadolu işgali sırasında patrikhane ile birlikte İstanbul Rumlarının işgale destek verdiklerini vurgulayan Türk basını, görüşmeler başladığı sırada açıkça gelecekte İstanbul'un emniyetinin sağlanabilmesi için Rumların şehri terk etmeleri gerektiğini belirtiyordu. *Tanin*'den İsmail Müştak'ın bir yazısında dile getirdiği aşağıdaki satırlar, benzer ifadelerle Türk gazetelerinin çoğunda yer almaktaydı:

“Türk murahhasları İstanbul üzerinde ısrâr ederken yalnız Türklüğe aid iktisâdi ve ictimâi sâiklere değil, bu feci' hâtıralara da istinâd ediyorlar ... Anadolu cinâyetlerinde İstanbul Rumlarının hisse-i günâhı İzmir rıhtımında Yunan bayrağı altına geçenlerden çok büyük olduğuna şüphe yoktur. Eğer Anadolu'da dökülen Türk kanları için bir diyet aranmak lazım gelse bu diyeti Beyoğlu caddelerinde mavi beyaz şenlikleri yapan ve Pera Palas salonlarında müdafaa teşkilatı hazırlayarak Galata rıhtımından Mudanya ve Bandırma'ya vapur vapur gönüllü yollayan İstanbul Rumlarından aramak icâb ederdi. Fakat biz mâzi ile uğraşmıyoruz, sadece istikbâli görüyoruz. İstikbâl nâmına istediğimiz şey diyet değil, emniyetdir.”¹⁷

Dolayısıyla, Türk kamuoyu Yunanistan ile Türkiye arasında yapılacak olan mübâdelede İstanbul Rumlarının da şehirden çıkarılmaları hususunda ısrarcıydı. Fakat Yunanistan İstanbul Rumlarının kalmaları yönünde talepte bulununca Türkiye Batı Trakya Türkleri'nin de yerlerinde kalmaları ve İstanbul Rum Patrikhanesi'nin şehirden ayrılması koşuluyla yerli Rumların İstanbul'da kalmasını kabul edebileceğini belirtmişti. Türk heyeti tarafından konferansın 16 Aralık 1922 tarihli oturumunda resmen açıklanan bu talep, yerli Rumların kalacak olması sebebiyle yetersiz bulunsa da, patrikhane

.....

17 İsmail Müştak, “İsteddiğimiz Diyet Değil, Emniyetdir”, *Tanin*, nr. 61, 13 Aralık 1922, s. 2.

şehirden ayrılırsa onların da herhangi bir etkilerinin söz konusu olmayacağı düşüncesiyle, kamuoyunun beklediği ve desteklediği bir adım olmuştu.¹⁸

Türkiye’de bir “Yunan karargâhı” ve “Atina’nın büyük Yunanistan siyâseti için bir propaganda ve tahrik müessesesi” olarak görülen patrikhanenin İstanbul’dan gönderilmesi hâlinde kalacak olan yerli Rumların oluşturabilecekleri tehlikenin önüne geçilebileceği düşünülüyordu.¹⁹ Basında patrikhanenin mütareke dönemi boyunca yaptığı faaliyetleri hatırlatan ve Türkiye’nin böyle bir kurumu ülkesinde tutmak istememesinin çok doğal olduğunu vurgulayan birçok yazı yayımlanmıştı. Yazıların neredeyse tamamının ortak görüşü, bu talebin mutlaka hayata geçirileceği ve patrikhanenin İstanbul’dan çıkarılacağı yönündeydi. Aksi durum kabul edilemez görülüyordu.²⁰

Fakat Yunanistan’ın müttefik heyetlerinden ısrarla istediği yardımlar ve patrikhane konusunun da (tıpkı boğazlar sorununda olduğu gibi) sadece Türkiye ile Yunanistan arasındaki bir problem olarak görülmemesi sebebiyle konu yine uzun tartışmalara sebebiyet vermişti. Türkiye patrikhane ile ilgili talebinde yalnız kalmış, başta İngiltere olmak üzere müttefik heyetler toplu olarak Türkiye’nin karşısında yer almışlardı. Neticede Türkiye 10 Ocak 1923 tarihli oturumda, patrikhanenin tüm sivil ve dünyevî yetkililerinin kaldırılması, sadece dinî bir kurum olarak kalması koşuluyla İstanbul’dan çıkarılması talebinden de vazgeçmişti. 30 Ocak 1923 tarihinde de mübâdele ile ilgili sözleşme imzalanmış, patrikhane ile birlikte yerli İstanbul Rumlarının şehirde kalmalarına resmen karar verilmişti.²¹

Patrikhanenin İstanbul’dan çıkarılması talebinden vazgeçilmesi kamuoyunda ilk günlerde tepkiyle karşılanmıştı. Özellikle *Tevhid-i Efkâr* gazetesi bu hususta en sert eleştirileri yapan gazeteydi. Gazetenin sahibi Ebuzziyâ-zâde Velid Bey, “murahaslarımızın bu kararı ne gibi şerâit tahtında kabûl eyledikleri mechûl olmakla berâber” bu karar “memleketin hey’et-i umûmiyyesince hiçbir sûretle

.....

18 Ramazan Erhan Güllü, *a.g.e.*, s. 200-202.

19 “Rum Patrikhânesi”, *İkdam*, nr. 9255, 22 Aralık 1922, s. 1. İmzasız Başyazı.

20 Ramazan Erhan Güllü, *a.g.e.*, s. 217-222.

21 Ramazan Erhan Güllü, *a.g.e.*, s. 223-225.

kabil-i tasvîb değildir” diyordu. Bu durumun “Rum Patrikhânesi'nin istiklâlini” tanımak anlamına geleceğini düşünen Ebuzziyâ-zâde'ye göre patrikhane “devlet içinde devlet” şeklinde faaliyetlerine devam etmiş olacaktı. Avrupalılar patrikhane aracılığıyla Türkiye'nin işlerine müdahale etmek istiyorlardı.²²

Ebuzziyâ-zâde Velid Bey mütareke döneminde yaşananların kızgınlığıyla böyle bir eleştiride bulunmakla birlikte, Lozan'da Türk heyetinin yaptığı açıklamalar, patrikhanenin kesinlikle eski tavrını sürdürmesine imkân vermeyecek bir yapıda kalacağını göstermekteydi. Hiçbir sivil ve siyasî yetkisinin bulunmayacağını Yunanistan ile birlikte diğer müttefik heyetler de kabullenmişlerdi. Bu açıdan son durum hakkında Türk basınının genel tavrı, patrikhane gönderilse daha iyi olmakla birlikte bu şekliyle de devlet için ciddi bir tehdit oluşturamayacağı yönündeydi. Bununla birlikte bu tehdidi kesinlikle ber-taraf edebilmenin yolu da “İstanbul'un emniyetinin”²³ ve “İstanbul Türklüğü'nün muhafazası”nın sağlanması idi. Hükümet hem nüfûz hem de nüfus olarak İstanbul Türklüğü'nü kuvvetlendirmek için elinden geleni yapmalıydı.²⁴

İstanbul Memurlarının İstihdâm ve Maaş Sorunları

Boğazlar, patrikhane ve İstanbul Rumları ile ilgili konferansta devam eden görüşmelerle birlikte basının baştan beri “İstanbul Türklüğü'nün muhafazası” hususunda en fazla üzerinde durduğu konu saltanatın kaldırılması sonrası açığa alınmış olan İstanbul'da görevli devlet memurlarının istihdamları ve maaşlarının ödenmesiydi. Hükümet, Milli Mücadele aleyhtarı memurları istihdama devam etmek istemediği gibi, ciddi sayıda bir memur kitlesinin İstanbul'da bulunmasını da doğru bulmuyor, görev verilecek olan memurların çoğunluğunu İstanbul dışında görevlendirmeyi amaçlıyordu. Türk

.....

22 Ebuzziyâ-zâde, “Rum Patrikhânesi İbka' mı Ediliyor?”, *Tevhid-i Efkâr*, nr. 574-3602, 12 Ocak 1923, s. 1.

23 İsmail Müştak, “O da Kaldı!”, *Tanin*, nr. 92, 13 Ocak 1923, s. 2.

24 “İstanbul Türklüğü'nün Takviyesi Elzemdir.”, *Tevhid-i Efkâr*, nr. 575-3603, 14 Ocak 1923, s. 3. Basında yer alan benzer haber ve yorumlar hakkında bkz. Ramazan Erhan Güllü, *a.g.e.*, s. 225-230.

basını ise böyle bir durumda önemli sayıda aydın kitlesinin İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalacak olması dolayısıyla, Türklerin hem nüfus olarak azalacakları hem de özellikle daha zengin ve aydın bir kitleye sahip olan Rumlar karşısında nitelik olarak da güçsüz kalacakları korkusunu taşıyordu.²⁵

Hükümetin konuyla ilgili ilk kararına göre, İstanbul'da yaşayan emekli, yetim ve dullar eskiden olduğu gibi maaşlarını almaya devam edeceklerdi. Faal olarak çalışmakta iken o sırada açığa alınmış olanlar ise yarım maaş alacaklar, aralarından istihdam edilecek olanlar yeni görevlerine aktarılınca maaşlarını tam olarak almaya devam edeceklerdi. Fakat basın, bir an önce memurların İstanbul'da yeni bir göreve aktarılmasını ve maaşlarını da tam olarak almaya devam etmelerini istiyordu.²⁶

Memurlarla ilgili gelişmeler sadece İstanbul basınının üzerinde durduğu ve önemseydiği bir konu değildi. Hükümetle birlikte Ankara basını da konuya ciddi bir ehemmiyet veriyordu. Ankara'da yayımlanan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi İstanbul'daki mevcut durumu daha sağlıklı bir şekilde anlamaya çalışan ve İstanbul'a destek olunması gerektiğini savunan bir tavra sahip olduğunu ifade etmekteydi. İstanbul'da yayımlanan *Vakit* gazetesinin başyazarı Ahmed Emin (Yalman) Bey, İstanbul'un idaresinin Ankara'ya intikali çalışmalarında, memurların maaşlarının ödenmesini sağlamak, İstanbul'da kalmalarının önemini anlatmak ve hükümetin konuyla ilgili desteğini istemek için Ankara'ya gitmişti. *Hâkimiyet-i Milliye* de Ahmed Emin'den, İstanbul'un durumu ile ilgili bir yazı talep etmişti. Bu talep üzerine Ahmed Emin, *Hâkimiyet-i Milliye*'ye İstanbul hakkında bir yazı yazmıştı. Yazısında, bu geçiş sürecinde İstanbul'da yaşananların doğal hadiseler olduğunu ancak İstanbul'daki durumun millî bir mesele olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayan Ahmed Emin, İstanbul Türkleri'nin güçlendirilmesinin zaruretini dile getiriyordu. Bunun en önemli yolu da İstanbul'daki memurların

.....

25 Ramazan Erhan Güllü, "Saltanatın Kaldırılmasının Ardından İstanbul Bürokrasisinin TBMM Hükümeti'ne Bağlanma Süreci ve İstanbul Türklüğü'nün Muhafazası Tartışmaları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 228 (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, Mayıs – Haziran 2017), s. 119-144.

26 Ramazan Erhan Güllü, *a.g.m.*, s. 125-130.

maaşlarının ödenerek, İstanbul'da kalmalarının sağlanmasıydı. İstanbul'daki memurlardan az bir kısmının Millî Mücadele karşıtı faaliyetlerde bulduklarını, onların da bir kısmının kaçtığını diğer kısmının da sinmiş vaziyette olduğunu söyleyen Ahmed Emin, büyük çoğunluğunu vatansever Türklerin oluşturduğu memur kitlesinin İstanbul için öneminin farkında olunması gerektiğini ifade ediyordu:

“Millî buhrân ve inkılâb günlerinde herkese bir mahrûmiyyet ve fedâkârlık hissesi düşmesi pek tabiidir. Fakat işin içinde pek bâriz bir millî mâhiyyet vardır. İstanbul coğrafi, iktisâdî ve ictimâî vaz'iyeti i'tibâriyle memleketle hârici âlem arasında bir köprüdür. Bu köprü'nün tamamıyla bir Türk te'siri altında bulunması, ya'ni İstanbul'da Türklerin hâkim ve kuvvetli bir mev'kide olması mühim bir memleket mes'elesidir ... İstanbul ister istemez bir iktisâdî intikal buhrânı geçirecektir. Bu esnâda İstanbul Türk nüfusunun mümkün olduğu kadar zinde, âtîden ümîdvâr, pek mühim bir cebhede geçireceği iktisâdî mücâdele için memleketin hey'et-i umûmiyyesinin teveccüh ve müzâheretinden emîn bulunması îcâb eder. İntikal devresi çok ezilmeden atlatılırsa ve İstanbul yeni şerâite te'lîf-i nefis husûsunda mütereddid bir siyâsete müstenid münevver bir rehberliğe mazhar edilirse iktisâdî rehâ mücâdelesini nokta-i nazarından en mühim bir cebhe üzerinde kuvvetli ve sağlam bir Türk kitlesi bulunması te'mîn olunabilecektir.”²⁷

Bu yazının üzerinden yaklaşık bir ay geçtikten sonra, konuyla ilgili hâlâ kesin bir karar alınmamış olması üzerine yazdığı başka bir yazıda Ahmet Emin, eleştirilerini oldukça sertleştirmişti. Ahmet Emin, daha önce kamuoyunda Türkiye'nin başkentinin İstanbul mu yoksa başka bir şehir mi olması gerektiğine dair yaşanan tartışmaları

.....

27 Ahmed Emin, “İstanbul'un Hâli”, *Hâkimiyet-i Milliye*, nr. 685, 13 Aralık 1922, s. 1. Hâkimiyet-i Milliye'nin, Ahmed Emin Bey'in yazısı hakkındaki notu: “Vakit Başyazarı Ahmed Emin Bey arkadaşımız, merkez ile temâsda bulunmak ve gazetecilik vazîfesinde daha fâideli olmak arzûsuyla birkaç gündür şehrimizde bulunuyor ve temâs ve tedkikatına devâm ediyor. Biz de kıymetli arkadaşımızın burada bulunmasından istifâde ederek, içinde bulunduğu ve âcil ihtiyâçlarını iyice gördüğü ve tedkîk eylediği İstanbul vaz'iyeti hakkındaki fikirlerinden istifâde etmek istedik. Ahmed Emin Bey İstanbul'un intikal devresinde iktisâden bir sadmeye uğramaması için âcil tedbirler ittihâzı fikrindedir ve bu fikrini bize bir makale ile îzâh lutfûnda bulunmuştur.”

hatırlatıyordu. İstanbul'un başkent olmaması gerektiği görüşüne karşılık öne sürülen en temel endişe, merkezî idârenin İstanbul'dan uzaklaşması durumunda, büyük bir kısmı memur olan İstanbul Türkleri'nin miktar ve nüfûz itibariyle hâkim bir mevkide kalmalarının nasıl temin edileceğiydi. Kimsenin tereddüt etmediği nokta, memleketin idare merkezinin İstanbul dışında kalması durumunda, herşeyden evvel düşünülecek meselenin İstanbul Türklüğü'nün takviyesine aid tedbirler olacağı idi. Bu takviye çalışmaları içinde en önemli nokta İstanbul'daki memurların şehirde varlıklarını sürdürmeleri olacaktır. "Mes'ele birkaç bin me'mûrun hakkı ve istikbâli mes'elesi değil, mühim ve şümüllü bir memleket mes'elesi idi." Ahmed Emin Bey, "11.000 me'mûr, aileleri ile birlikte yaklaşık 55.000 kişilik bir nüfus" oluşturduklarını ifade ettiği bu kitlenin, yıllardır zaten birçok sıkıntı ve yokluk içinde yaşadıklarını, bugün karşı karşıya oldukları sorunla da "sadece kendilerinin değil bütün İstanbul Türkleri'nin pek ağır bir darbe aldıklarını" belirtiyordu:

"Bu i'tibârla İstanbul Türklüğü umûmî bir buhrân geçirmektedir. Hâlâ işgâl ızdırâblarını çeken en büyük bir Türk irfân ve ticâret merkezinin böyle bir hâlde bulunması bütün memleket için de bir zarar ve tehlikedir."

Bu durum karşısında meclisin tavrının İstanbul Türklerine destek olmak değil aksine ızdırıp ve üzüntülerini artırmak anlamına geldiğini söyleyen Ahmet Emin, mecliste konuya muhalefet edenlerin tavrını oldukça sert bir şekilde eleştiriyordu. Bu tavır "İstanbul'u İstanbul hâlinde bulunduran münevver vatandaşlardan mühim bir kısmını", memleketin iktisat ve irfan hayatından koparacaktı:

"İstanbul'un felâketini tahfif için fevkalade tedbîrler ittihâz edilecek yerde bilakis pek dar, âdetâ hasmâne bir meslek ta'kîb olunmaktadır ... Bugün birkaç yüz bin lira tasarruf etmek fikrine tâbi olan dar bir zihniyet, memleketin yarın için milyonlar gâib etmesini, elli beş bin iyi yetişmiş Türk'ün sefâlet ve zarûret içinde ezilmesini ve memleketin telâfisi imkânsız ma'nevî zararlara uğramasını intâc edebilir ... İstanbul memleketin kıymetli bir kısmıdır. En buhranlı dakikalarda memlekete karşı vazîfesini yapmış, zimâm-dârlarımız tarafından harâretli takdirlere mazhar olmuştur. Birden bire İstanbul'a karşı dar

bir zihniyet ve ma'nâsı anlaşılmaz bir husûmetle hareket edilmesi, İstanbul Türklüğü'nü vahîm ve daimi tehlikelere düşürmek demektir ki bunun memleket için bir kâr olduğunu kimse iddiâ edemez.”²⁸

Tanin gazetesine göre de İstanbul memurlarının durumu ile ilgili sorun, İstanbul'un geleceği ile ilgili iç siyasi sorunların en önemlisi olarak değerlendirilmeliydi. Gazete, mühim sayıda Türk ve Müslüman nüfusu ekonomik olarak zor durumda bıraktığı gibi belki İstanbul'dan ayrılmalarına neden olacak bu sorunu, ahalinin bir feryadı olarak meclise ulaştırmak arzusunda olduklarını şu şekilde vurguluyordu:

{İstanbul'daki idari dönüşümün gündeme geldiği ilk günlerden beri konuyla ilgili olarak devam eden çalışmaların henüz bir neticeye ulaşmaması}, “bir taraftan da hayâtın bâr-i mihnet ve mahrûmiyyeti ağırlaşarak bu sefâlet altında en kuvvetli aile binâlarının bile inhidâm ârızaları göstermeğe başlaması bizi, Büyük Millet Meclisi erkân-ı muhteremesince bir feryâd diye telakki olunmasını pek arzû ettiği-miz, şu satırlarla İstanbul me'mûrlarının ve bil-netice İstanbul'daki mühim bir Türk ve İslam sınıfının tercemân-ı isti'tâfi olmağa mecbûr etmiştir.”

İstanbul'un millî yapısının güçlendirilebilmesi için İstanbul memurlarının ve ailelerinin yaşam olanakları hükümet tarafından sağlanarak şehirde bırakılmaları zorunluluk olarak değerlendiriliyordu. Dolayısıyla meclisin de konuyu doğrudan bu açıdan ele alması isteniyordu. “İstanbul'da bir esas ve temel teşkil eden İslam ve Türk binâ-yı ictimâ'isini inhidâm tehlikesinden kurtarmak vakti çoktan gelmiş, hatta geçmek üzere bulunmuş olduğunu nazar-ı mülâhazaya almak icâb eder” diyen gazete, bu satırların “hissiyât-ı umûmiyyeden mülhem” olarak kaleme alındığını da ekliyordu.²⁹

Birkaç gün sonra Muvâzene-i Maliye Encümeni'nin memur maaşları hakkında meclise sunduğu teklifte gayr-i faal memurlara ödenecek maaş ve ikramiyelerin ödenmemesinden bahsetmesi üzerine *Tanin* yeni bir başyazıyla konuyu işlemeye devam etmişti. “İstanbul me'mûrlarının vaz'iyet-i hâzırâsı, bir hükûmetin hayatında pek

.....

28 Ahmed Emin, “İstanbul Türklüğü”, *Vakit*, nr. 1822, 7 Ocak 1923, s. 1.

29 “İstanbul Me'mûrları”, *Tanin*, nr. 86, 7 Ocak 1923, s. 1. İmzasız Başyazı.

nâdir vuku'a gelen inkılâblardan biri neticesinde tahaddüs etmiş" olduğundan, meseleye sıradan olaylara göre hazırlanmış kanunlar hâricinde bir zihniyetle hatta siyasi prensiplerle bakmak gerektiğini ifade eden gazete, mevcut durumun devamı ve yeni teklifin kabulü halinde maaş alamayan memurlar ve ailelerinin içine düştükleri zor durumun, devlet mefhumunun adalet ve himaye özellikleriyle uyuşmayacağı görüşündeydi. İstanbul'un geleceği ile ilgili endişeler devam ederken, böyle önemli bir nüfusu hayat ve maişet endişesi içinde bırakmak, hükümet açısından hiç de doğru bir politika olmayacaktı. Sorun "husûsî ve ferdî değil" tamamıyla "mâhiyyet-i içtimâ'iyeyi hâiz" idi. Gazete, aileleriyle birlikte yaklaşık altmış bin kişilik bir topluluk oluşturan memurları maddi/manevi sıkıntıda bırakan bu durumun, "bu büyük tabaka-i münevvereyi şefkat-i hükûmetden kat'-i ümîde sevk edileceğini düşündükçe İstanbul'un hakîki vaz'iyetinin Ankara'ya lâyük ve lâzım olduğu vechle îzâh edilememiş olduğu"nu düşünüyoruz di-yordu. Eğer Ankara meseleye gerçek anlamda vâkıf olursa memurlarla ilgili kararın olumlu bir şekilde çıkacağı düşünülüyordu:

"İstanbul'un bütün kuvvetini, bütün menâbi'-i istînâdını, bütün dimağ ve liyâkatini teşkîl eden ve millî cebhede garba doğru kuvvetli bir cenâh vazîfesi gören me'mûrîn sınıfının, yarın Muvâzene-i Mâliye Encümeni'nde düşünüldüğü tarzda gelebilecek bir karar ile tıbbî râbitaları çözülmüş bir duvar gibi çöküvermesi muhtemel olduğu Ankara'da ve Büyük Millet Meclisi mûhitinde bütün vuzûhiyle ta'yîn etdikden sonra İstanbul me'mûrlarının senelerden beri en elîm mah-rûmiyetlerle katlandıkları fedakârlıklara mukabil hükûmet-i merke-ziyenin de bu bî-günâh ve bî-çâre sınıfa karşı fedakârlık tarzında bir eser-i âtîfet göstereceğine şübhe etmiyoruz."³⁰

İstanbul memurlarının durumu ile ilgili olarak mecliste görüşmelerin devam ettiği bir sırada yazdığı "İki İstanbul" başlıklı yazıyla, önceki dönemlerden beri tartışılan Müslüman/Türk İstanbul ile gayrimüslimlerin İstanbul'u ayırımına işaret eden Falih Rıfki, Türk İstanbulu'nun gayrimüslimlerin zengin ve şatafatlı hayatları karşısındaki fakir ve yıkık halini vurguluyordu. Falih Rıfki'ye göre, "bir şehirde gibi değil ormansız ve ârızasız bir dağda gibi" hissedilen Türk mahallelerinde insanların fakirliği ve çaresizliği açıkça görülürken,

30 "Yine İstanbul Me'mûrları", *Tanin*, nr. 89, 10 Ocak 1923, s. 1. İmzasız Başyazı.

çoğunluğunu Rumların oluşturduğu “Galata’dan tâ Şişli nihâyetine kadar bütün Beyoğlu” zengin ve güçlü görüntüsünü her şekilde yansıtıyordu. {Bu görüntüye rağmen Lozan konferansı’nda bütün Avrupalılar bu İstanbul’un geleceği ile ilgili konuşuyorlardı, zira Avrupalılara göre onlar zalim bir memleketin bedbaht olanlarıydılar. Zalimler denilenler de fakirlik ve çaresizliği aşikâr olan Türklerdi.} Bu yüzden Ankara Hükümeti, Yunanistan’ın Avrupalıların da desteğini alarak İstanbul Rumlarını şehrin özellikle ekonomik olarak en güçlü ahali olarak burada tutma çabalarına karşılık Türkleri güçlendirebilmek için elinden geleni yapmalıydı. Atina’nın faaliyetlerine karşılık Ankara’dan beklentilerini şu satırlarla dile getirerek yazısını tamamlıyordu:

“Atina Bankası, İstanbul bina ve topraklarının Rum tasarrufuna geçmesi için bütün Rumlara nâ-mütenâhî krediler açdı, para verdi. Büyük Millet Meclisi’nin vereceği maaşla İstanbul tarafının Türkleri bu emlâk ve toprakları değil, ihtimâl canlarını kurtaracaklardır. Bunu da bir ihtimâl olarak söylüyoruz.

Herhangi bir sebep olursa olsun, İstanbul Türkleri’nin hazineden alacaklı me’mûrlarına göstereceğimiz alâka, Atina’nın Beyoğlu’na karşı gösterdiği alâka ile hattâ müsâvî bile olmamalıdır.”³¹

Bu sırada Lozan’da, İstanbul Rumları ve patrikhane ile ilgili görüşmeler tamamlanmış, Türk heyeti patrikhanenin İstanbul’dan çıkarılmasına dair teklifini geri çekmişti. İstanbul Rumları ile patrikhanenin İstanbul’da kalmaya devam edeceklerinin ilân edilmesi, kamuoyunda İstanbul’un geleceğine dair endişeleri daha da artırmıştı. Kamuoyuna göre İstanbul memurlarının durumu bu karar sonrası daha da önemli hale gelmişti. Büyük Millet Meclisi, konunun sadece bir tasarruf meselesi veya malî bir mesele olmadığını görmeliydi:

“(Lozan’da batılı devletler) ne yapıp yapıp Rumlarla patrikhanelerini İstanbul’da ibka’ etmekle, İstanbul’u Türkiye’nin elinden almağa ma’tuf olan asr-dîde siyâsetlerine devâm etmekte olduklarını göstermişlerdir ... Bu siyâset Türkleri Avrupa’dan çıkarıp atmak isteyen siyâsettir ... Bu vaz’iyyet karşısında biz Türklere düşen vazîfe,

.....

31 Falih Rıfki, “İki İstanbul”, *Akşam*, nr. 1547, 12 Ocak 1923, s. 3.

İstanbul'un ve onunla berâber Trakya'nın Türklüğü'nü takviyye etmekdir. İktisâdî, siyâsî, askerî, ırkî sahalarda İstanbul'un Türklüğü tahkim edilmek lâzım gelir ... İstanbul'da düşmanlarımızın en ziyâde isnâd etmek isteyegeldikleri silah ekseriyet-i nüfûs mes'elesidir. Nitekim Lloyd George kaç def'a İstanbul'un bir Türk şehri olmadığını ve ekseriyyetin Türkler'de değil Hristiyanlarda bulunduğunu iddiâ etmişdir. İstanbul'daki Türk nüfûsunun mühim bir kısmını da me'mûr âileleri teşkil eder. Binâen aleyh İstanbul'daki fazla me'mûrînin, sulhü müteâkib, civâr köylerde arazi i'tâsı sûretiyle şehrin etrâfına yerleştirilmesi gibi devâmlı tedbirler ittihaz edilmeksizin maaşlarından mahrûm edilmemesi lâzım gelir ..."³²

Bu tartışmalar arasında mecliste yapılan görüşmelerle memurlarla ilgili karar da verilmişti. Çalışmaların hızlanmasında, Lozan'da patrikhane ve İstanbul Rumları hakkında yapılan görüşmelerin sonlandırılması da etkili olmuştu. Karara göre; İstanbul'da bulunan emekli, dul ve yetimlerle birlikte açığa alınmış olan tüm memurlar, bu süreleri kapsayan "ma'zûliyet maaşlarını" alacaklardı. Bu ödemeler Şubat sonuna kadar yapılacaktı. Ayrıca açıkta olan memurlardan emekli olmak isteyenler müracaatta bulunabilecekler, emekli olmak istemeyenler yeni bir görev için ilgili birimlere müracaat edeceklerdi. Yapılacak tahkikatla, eğer memur olmalarında mani görülmezse yeni vazifelerine atanacaklardı. Açıkta olan memurların ma'zûliyet maaşıyla bu şekilde beklemeleri Mayıs ayı sonlarına kadar devam edecek, bu tarihe kadar kendilerine verilen göreve başlamayanlar veya başlaması uygun görülmeyenler memuriyetten çıkarılacaklardı.³³

Hükümetin İstanbul memurlarının maaşları ile ilgili kararı temelde tamamen İstanbul Türklüğü'nün muhafazasına dair endişelere dayanmaktaydı. Kararnâmenin mecliste görüşülmesi sırasında İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey, kamuoyunda uzun süredir dile getirilen endişeleri meclise bir kez daha aktarmış ve İstanbul'daki

.....

32 "İstanbul Türklüğü'nün Takviyyesi Elzemdir." - "Rumların ve Rum Patrikhânesi'nin İstanbul'da kalması takarrür ettiği bir sırada İstanbul me'mûrları mes'elesinin yalnız bir tasarruf mes'lesi olmadığına Büyük Millet Meclisi'mizin kemâl-i ehemmiyyetle nazar-ı dikkatini celb ederiz.", (*Tevhid-i Efkâr*, nr. 575-3603, 14 Ocak 1923, s. 3).

33 Ramazan Erhan Güllü, *a.g.m.*, s. 137-142.

Müslüman-Türk ahalinin muhafazası için memurların maaşlarını alarak İstanbul'da kalmalarının önemini vurgulamıştı. Bu münevver sınıfın hükümetten destek göremeyerek İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalması, aileleri ile birlikte onları bin türlü zorluğun kucağına atacağı gibi İstanbul'un İslam kimliğinin de çöküşüne neden olacaktı. Hâlen İstanbul'da bulunmaya devam eden müttefik birlikleri de bu tehlikenin başka bir kanıtıydı. Ayrıca İstanbul'da olacak bir çöküş ve görülecek zarar, aynı şekilde Anadolu için de aynı zararın görüleceği anlamına gelecekti:

“... Bugün İstanbul siyaseten bir hususiyet-i imtiyaziyeyi hâizdir. Bu hususiyet ise İstanbul'un halen maatteessüf işgal-i askerî altında bulunmasıdır. Bu nokta-i nazardan İstanbul'daki Türk vatandaşlarımızın, Türk kardeşlerimizin velev saika-i maişetle olsun, gösterecekleri her türlü temayülât, Anadolu'daki Türk heyet-i içtimaiyesinin zararına olacaktır ... İstanbul'da İslâm ekseriyetinde vukua gelecek tenakus, aleyhimize büyük zararları mucib olacaktır ve bittabi bunda bil-vücuha Anadolu müteessir olacaktır ...”³⁴

Aydın Mebusu Tahsin Bey ise maaş konusunun İstanbul Türklüğü'nün geleceği ile doğrudan bağlantılı olduğunu mecliste ifade edecek ancak İstanbul ahalisinden kimilerinin aynı endişeleri taşımadıklarının görüldüğüne dair şikâyette bulunacaktı:

“... Bendenizin hâsıl ettiğim intibaa göre İstanbul memurin ve mütekaidîn ve mazulinine vermekte olduğumuz bu parayı biz İstanbul'da teessüs eden Türklüğü muhafaza etmek, onları perişaniyetten kurtarmak gayesiyle veriyoruz. Mülklerini satmasınlar, Türklük orada munkariz olmasın, bu maksat üzerine veriyoruz. Halbuki İstanbul matbuatında hergün meşhudumuz olan vekayiden anlaşılıyor ki, mevcudiyetlerini muhafaza etmek için verdiğimiz bu paralar beyhude yere Beyoğlu'ndaki Ermeni ve Rumların mağazalarına gidip bir takım lüks eşyaya ve Rum mağazalarına sarf ediliyor ... Onlara verilen bu paraları bir takım Yunanlıların ve Ermenilerin mağazalarına girip safahet eşyası alsınlar için vermiyoruz ...”³⁵

.....

34 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima Senesi: 3 (171. İçtima, 10 Ocak 1923), Cilt: 26, Ankara 1960, s. 258.

35 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima Senesi: 3 (172. İçtima, 11 Ocak 1923), Cilt: 26, Ankara 1960, s. 305-306.

Sonuç

Lozan'da barış konferansının başladığı dönemde Türk kamuoyu, konferans sonunda imzalanacak antlaşma ile Türkiye tüm taleplerini dünyaya kabul ettirse dahi İstanbul'un millî yapısının düzeltilmesinin uzun bir zaman alacağını düşünüyordu. Bu kaygıya karşılık boğazlar sorunu ve İstanbul Rumlarının mübâdele ile gönderilmeleri taleplerinin kabul ettirilememesi ve aynı dönemde hükümetin İstanbul memurlarını da şehirde tutmak istememesi, İstanbul hakkında kamuoyunun endişelerinin şiddetlenmesine neden olmuştu.

Fakat hükümet de kamuoyunun endişelerinden bî-haber veya bu endişelere duyarsız değildi. Mebusların meclisteki konuşmalarından ve hükümetin uygulamalarından anlaşılacağı üzere Büyük Millet Meclisi de kamuoyu ile benzer endişelere sahipti. Fakat mütareke dönemi İstanbulu'nda yaşananlar dolayısıyla meclisin İstanbul'a karşı tavrı da devam etmekteydi. Bu yüzden meclis, İstanbul Türklüğü'nün kuvvetlendirilmesi, özellikle Rumların İstanbul'da kalacak olmaları dolayısıyla nüfus ve ekonomik güç olarak Türklerin şehirde daha sağlam vaziyette bulunmaları gibi hususları önemsemekle beraber, İstanbul'un eskiden olduğu gibi ülkenin merkezi konumunda olmasını da istemiyordu. İstanbul memleketin önemsenmesi gereken mühim bir parçası idi ancak bu durum İstanbul'un bundan böyle ülkenin en önemli merkezi veya dönemin tabiriyle "kalb-gâhı" olduğu anlamına da gelmemekteydi. Özellikle Ekim 1923'te başkentin resmî olarak Ankara'ya taşınmasıyla, konuyla ilgili daha yoğun tartışmalar yaşanacaktı.